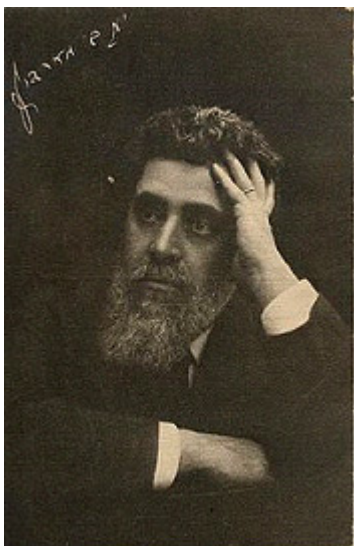


## НАШІ ЗЕМЛЯКИ – ТВОРЦІ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ



Єлисаветграду судилося відіграти дуже поважну роль в історичній долі єврейського народу. Що й не дивно, адже були часи (приміром, у 1897 році), коли в місті мешкало майже 24 тисячі євреїв (приблизно 40 відсотків всього населення!). Серед подій всесвітньо-історичного значення, що мали місце в Єлисаветграді впродовж його існування, на першому місці, як не прикро, стоїть трагічна подія. Місто „прославилося” на весь світ тим, що в ньому 15-17 квітня 1881 року відбувся перший у новітній історії єврейський погром. Під час святкування православної Пасхи серед місцевого населення поширилися чутки, що можна безкарно грабувати євреїв.

Сотні міщан, декласованих елементів та селян з навколишніх сіл напали на єврейські крамниці та будинки. Тих, хто намагався боронити своє майно, нещадно били. Саме з Єлисаветграда почалася ланцюгова реакція єврейських погромів, яка протягом трьох років охопила сотні тисяч мешканців 150 міст та містечок.



Майже одночасно з першим погромом в Єлисаветграді сталася ще одна знакова для євреїв подія з далекосяжними наслідками. У 1880 році учитель Талмуд-Тори, талановитий місцевий журналіст (друкувався в єлисаветградській газеті „Голос Юга” під псевдонімом Іван Колючий) **Яків Гордін** (1853-1909), натхнений вченням Льва Толстого про моральне удосконалення та народницькими ідеями, створив так зване „Духовно-біблійне братство” з метою радикально реформувати життя євреїв. Їхнє духовне відродження та перевиховання, вважав Гордін, можливе лише з перетворення традиційної релігії в раціоналістичне етико-соціальне вчення, засноване на Біблії та очищене від приписів Талмуду. Шлях до морального удосконалення свого народу Гордін вбачав у зверненні євреїв до фізичної праці, передусім землеробської, у відмові від занять торгівлею, від утримання шинків, борделей та інших подібних закладів, від заробляння грошей на лихварстві, оренді тощо. Мова йшла, по суті, про необхідність для євреїв асимілюватися. Більше того, після єлисаветградського погрому 1881 року Гордін виступив зі статтю, в якій звинуватив євреїв у тому, що вони самі спровокували біду „своей алчностью, назойливістю и пронирилівістю”.

„Єлисаветградський експеримент” Гордіна викликав значний інтерес у російському суспільстві, „братчиків” відвідували відомі громадські діячі та журналісти, про нього багато писали. „Духовно-біблійне братство” проіснувало майже 10 років, але популярності серед євреїв, як і підтримки царського уряду, так і не здобуло. Розчарований Гордін з частиною своїх послідовників у 1890 році виїхав до США.

Однак ці дві події спонукали євреїв шукати інші шляхи вирішення „єврейського питання” (як і де їм жити), стимулювало віковичне прагнення повернутися на історичну батьківщину – у „землю обітовану”. Почалася перша хвиля єврейської еміграції з Росії: в Палестину та США.

Не випадково, в Єлисаветграді 150 років тому народилась людина, яку називають одним з „батьків держави Ізраїль”. Це – **Володимир (Зеєв) Іонович Тьомкін** (1861-1927). Народився він у заможній (батько був купцем), але асимільованій родині. Навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі, був одним з перших його випускників. Під час навчання у Петербурзькому Технологічному інституті брав участь у студентському революційному русі. Після погрому в Єлисаветграді 1881 року відійшов від нього і приєднався до єврейського національного (палестинофільського) руху „Ховевай Ціон” („Ті, що возлюбили Сіон”). Палестинофіли ставили за мету відродження народу на історичній батьківщині, були предтечами політичного сіонізму. У ті роки Тьомкін виступив одним із засновників



студентського палестинофільського товариства „Агават Ціон” („Любов до Сіону”). У 1884 році його обирають делегатом I з’їзду палестинофілів у м. Катовіце (Польща). З 1886 по 1893 рік працював у Єлисаветграді інженером. Заснував у Єлисаветграді та інших містах палестинофільські гуртки, був делегатом всіх наступних конференцій „Ховедей Ціон” 1887 і 1889 років. У 1890 році в Одесі відбувся установчий з’їзд Товариства допомоги євреям-землеробам у Сирії та Палестині, який уповноважив Тьомкіна разом з Могиловером і Хазановичем обстежити Ерец Ізраель. Там він займався розмежуванням земель серед єврейських поселенців.



Враження від поїздки Тьомкін виклав у статті „Палестина и ее еврейские колонии”, опублікованої у збірнику „Сіон” і яка вийшла згодом окремою брошурою у Петербурзі (1892). До 1893 року очолював виконавчий комітет палестинофільського руху – Палестинське управління в Яффі. У 1893-1917 роках Тьомкін – казенний рабин м. Єлисаветграда. Мав неабиякий ораторський хист, користувався величезною популярністю. У 1903 році в Одесі надруковано брошуру „В. И. Темкин - к 10-летию его раввинской деятельности в г. Елисаветграде”. А в 1910 році на знак вдячності за плідну громадську діяльність єврейська громада Єлисаветграда подарувала Тьомкіну будинок по вул. Миргородській. У 1897 році Тьомкін приєднався до сіоністського руху, став одним з найвидатніших лідерів та пропагандистів сіонізму в Росії. Він активно допомагав Т. Герцлю у підготовці I-го Сіоністського конгресу в Базелі, на якому була створена Всесвітня сіоністська організація, увійшов до її керівних органів. Став одним із засновників та перших директорів Єлисаветградської Громадської бібліотеки, відкритої у 1899 році. Під час Першої світової війни очолював на Півдні Росії діяльність Комітету допомоги жертвам війни, надав допомогу єврейським біженцям із західних територій. У 1917 році обраний членом Установчого Зібрання Росії. У 1918 р. - член Президії Єврейської Національної ради України. З 1920 року жив у Берліні, потім Парижі, входив у редколегію журналу „Рассвет”, приєднався до ревізіоністського руху В. Жаботинського. У 1925 році Тьомкін був обраний першим президентом Всесвітнього союзу сіоністів-ревізіоністів, найбільш радикальної течії у сіоністському русі. Виступив у 1926 році на судовому процесі у Парижі над убивцею С. Петлюри. На його честь в Ізраїлі названо селище Рамат-Тьомкін, яке прилягає до міста Натанії, створено музей.



Один з лідерів ревізіоністського сіонізму - молодший брат **Володимира Іоновича Зіновій Тьомкін** (1865-1942) - також народився в Єлисаветграді, навчався у гімназії. Закінчив медичний факультет Петербурзького університету, стажувався у лабораторії Пауля Ерліха в Берліні, спеціалізуючись в галузі мікробіології та біохімії. Після повернення в Росію на початку 1890-х років відкрив медичну практику в Кременчуці; одружився з Марією Давидівною Тартаковською, працював у місцевому реальному училищі та 35-у Брянському піхотному полку. Учасник Першої світової війни, до 1918 року служив у військово-польовому шпиталі. Під час Громадянської війни кинув сім’ю (дружину, сина і двох дочок), дістався до Берліна, де одружився вдруге. Потім переїхав до брата в Париж. У 1924-1933 році був членом редколегії російсько-єврейського журналу «Рассвет». З початку заснування у 1925 році Всесвітнього союзу сіоністів-ревізіоністів - радикального крила сіоністського руху (ревізіоністської партії) - член її президії, був найближчим прибічником

Володимира Жаботинського. В 1925-1931 році очолював Союз сіоністів-ревізіоністів Франції. У 1935 році увійшов у керівництво щойно створеної Нової сіоністської організації, яку очолив Жаботинський. У 1938 році відійшов від активної громадської діяльності за станом здоров’я, помер в окупованому Парижі.

Однією з найпомітніших постатей сіоністського руху в Росії був **Йосип-Герш Абрамович Штейн** (1864-після 1913), лікар і громадський діяч, видавець. З 1899 по 1906 рік він видавав "Врачебный календарь" та "Календарь для фармацевтов". З виникненням сіонізму став його активним пропагандистом, автором брошури "Сионизм, его сущность и течения". Коли Штейн поселився в Єлисаветграді, то став головою



Товариства взаємодопомоги приказчиків „Опора”. З листопада до кінця грудня 1908 року видавав в Єлисаветграді газету „Жизнь Юга”. А найцікавіше те, що у 1906 році він заснував у Єлисаветграді єврейське еміграційне товариство. З 1913-го Штейн - заступник голови Єлисаветградського товариства охорони народного здоров'я.



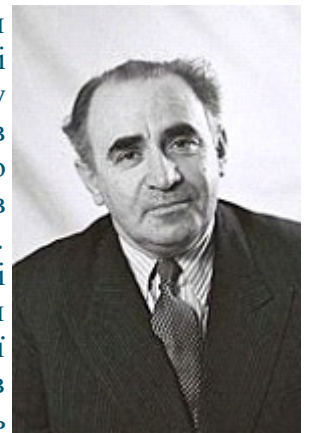
У Братолюбівці Олександрійського повіту (нині Долинського району) народився ізраїльський політичний і громадський діяч **Мордехай Намір (Немировський)** (1897-1925). На початку 1920-х років він навчався в Одеському університеті. За приналежність до сіоністської організації „Поалей Ціон” („Робітники Сіону” – єврейська соціал-демократична робітничка партія) був заарештований і засланий до Сибіру. З 1924-го жив у Палестині. У 1926-1929 році – секретар руху „Ахдут на Авода” (сіоністська соціалістична робітничка партія). У 1929-1936-му очолював статистичний відділ Гістадрута (Федерація Праці, ізраїльські профспілки). У 1936-1943 році році наш земляк – генеральний секретар робітничої Ради Тель-Авіва. У 1940 р. він заарештовувався британськими властями за

організацію демонстрації проти їхньої антиєврейської політики. Під час Другої світової війни Намір займався мобілізацією євреїв у британську армію. У 1947-1949 році – член Верховного командування Гагани (оборони). Після створення держави Ізраїль перебував на дипломатичній роботі у Болгарії, Чехословаччині, Румунії. Намір був радником прем'єр-міністра Ізраїлю Голди Меїр у період становлення дипломатичних відносин з СРСР, у 1949-1950 році – посол Ізраїлю в СРСР. З 1951-го – депутат Кнесета (ізраїльського парламенту). З 1951 по 1955 рік – Генеральний секретар Гістадрута, тобто профспілковий лідер Ізраїлю. З 1956 по 1959-й - міністр праці Ізраїлю. Десять років (1959-1969) Намір був мером ізраїльської столиці м. Тель-Авіва, очолював опікунську раду Тель-Авівського університету. Автор праць з економіки, статистики, проблем робітничого руху, мемуарів „Ізраїльська місія у Москві” (1971). У 1975 році Асоціацією профспілок Ізраїлю (Гістадрутом) заснована престижна „Наміровська премія” на честь нашого земляка, генерального секретаря Гістадрута.



Шанованим в Ізраїлі політиком став уродженець Златополя (Новомиргорода) **Аарон Гольдштейн** (1902-1976). Освіту він отримав у хедері, потім навчався в університеті. У 1921 році виїхав до Палестини. Одним з перших почав використовувати для спілкування мову іврит. Працював на будівництві. У 1952 році Гольдштейн був обраний головою Асоціації будівельників Ізраїля, став членом ЦК ліберальної партії. Був членом кнесета (парламенту) від ліберальної партії з 1963 по 1974 рік.

Одним із засновників держави Ізраїль називають уродженця Єлисаветграда **Якова-Шимшона Шапіро** (1902-1993). В юності він вивчав медицину в Харківському університеті. Брав активну участь у діяльності сіоністського соціалістичного руху в Україні, за що на деякий час потрапив до в'язниці. У 1924 році Шапіро емігрував до Палестини, де став одним із засновників кібуцу Гіват. Здобув юридичну освіту в Єрусалимському університеті, з 1934 до 1948 року працював адвокатом у м. Хайфа. Після створення держави Ізраїль єлисаветградець очолює міністерство юстиції і стає першими генеральним прокурором Ізраїлю (1948-1950). Був депутатом кнесету (1951-1955), (1969-1974). З 1966 по 1973 рік Шапіро - міністр юстиції Ізраїлю. В історію він увійшов ще й завдяки мужньому вчинку. Шапіро виступив проти анексії Східного Єрусалиму після шестиденної війни з арабами, навіть вимагав звільнити міністра оборони Моше Даяна. Після цього на знак протесту вийшов з уряду.





Класик ізраїльського живопису **Пінхас Литвиновський** (1894-1985) народився у м. Новогеорґіївську (його спадкоємцем вважається Світловодськ). З 1910 по 1912 рік юнак навчався в Одеському художньому училищі. У 1913-1916 р.р. під час навчання у Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв близько зійшовся з В. Маяковським, А. Ахматовою та ін. У 1919 році Литвиновський емігрував до Палестини. У 1924-1928-му брав участь у перших виставках Асоціації єврейських художників, працював для театру Габама. Зазнав впливу творчості А. Матісса, П. Пікассо, Ж. Руо, індуїстської філософії та дзен-будизму. У своїй творчості намагався досягти єврейсько-християнсько-ісламського синтезу. Створив своєрідний експресіонізм, в

якому східний колорит передається не через сюжет, а винятково засобами живопису - яскравими кольоровими співзвуччями та геометричними формами. Персональні виставки Литвиновського влаштовувались у Національному музеї Бецалел (1935, 1955) та Музеї Тель-Авіва (1960). Автор картин: „У західній стіні”, „Араб з квіткою”, „Наречений і наречена” (1924-1928), виконаних під впливом К. Малевича і М. Ларіонова, та багатьох інших творів. У 1980 році виконав знамениту серію естампів „Рабини”. Того ж року уродженець нашого краю став лауреатом Державної премії Ізраїлю. Написав спогади про дитинство та юність. Знаменитий ізраїльський поет Х. Бялик присвятив Литвиновському збірник віршів з дарчим написом: "Рисовать - значит уметь радоваться".



Одним з найвидатніших єврейських художників ХХ століття по праву вважається уродженець Єлисаветграда **Іссахар-Бер (Захар) Рибак** (1897-1935) - живописець, графік і кераміст. Батько його був хасидом і загинув під час погрому 1905 року. Хлопець з 1907 року навчався у чудового художника і педагога Ф.С.Козачинського, відвідуючи Вечірні Рисувальні Класи при Єлисаветградському земському реальному училищі. Перша в житті художня виставка також мала місце в рідному місті: 16-річний хлопець брав участь у Першій Єлисаветградській виставці 1913 року. З 1911 року він навчається у Київській художній школі, досліджує єврейську культуру та фольклор. У 1917-1919 р.р. працював декоратором єврейського театру в Києві, опублікував у журналі „Ойфінг” („Схід”) програмну статтю „Шляхи єврейського живопису”. Тоді ж створив серію картин на



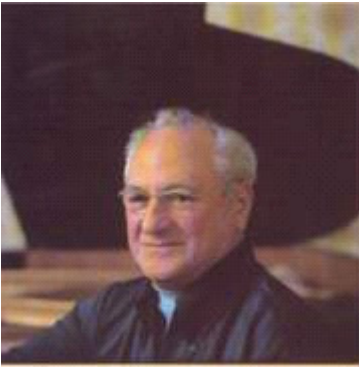
тему єврейських погромів в Україні. З 1921 року Рибак працює в Берліні, пише портрети, пейзажі, жанрові сценки з життя єврейської провінції. З 1926-го – у Парижі, регулярно виставляється у Салонах (1927-1935). Єлисаветградець влаштував п'ять персональних виставок у паризьких галереях (1928-1933), у Лондоні та Кембріджі (1935). Виконав декілька скульптур для музею кераміки у Севрі. Меморіальний комітет після смерті уродженця Єлисаветграда заснував шість стипендій його імені для творчих поїздок єврейських художників. І хоча



Рибак, здається, жодного разу не побував у Палестині і помер у Парижі, він таки повернувся у Землю Обітовану. У 1962 році вдова відкрила в Ізраїлі у місті Бат-Ям художній музей „Дім Рибак” (живопис і кераміка).

Рибак, здається, жодного разу не побував у Палестині і помер у Парижі, він таки повернувся у Землю Обітовану. У 1962 році вдова відкрила в Ізраїлі у місті Бат-Ям художній музей „Дім Рибак” (живопис і кераміка).

Громадянином Ізраїлю помер уродженець Златополя **Соломон Маркович Хромченко** (1907-2002) - співак (ліричний тенор) і педагог. У 1932 році він закінчив Київський музично-драматичний інститут(консерваторію), у 1935-му – аспірантуру при Московській консерваторії (керівник Н. Дорліак). Лауреат Першого Всесоюзного конкурсу вокалістів у Москві (1933). З 1934 по 1957 рік Хромченко –



соліст Великого театру СРСР. Краці партії: Ленський („Євгеній Онегін” П. Чайковського), Баян („Руслан і Людмила” М. Глінки), Юродивий („Борис Годунов” М. Мусоргського), Берендей („Снігуронька” М. Римського-Корсакова) та ін. Записав на грамплатівку романси українських композиторів – Стеценка („О, не дивуйсь...”), Клебанова („Лелеченя”), а також два дуети разом з К. Лаптевим („Де ти бродиш, моя доле” Кропивницького і Заремби та „Коли розлучаються двоє” Лисенка). З 1961 року Соломон Маркович – викладач Московського музично-педагогічного інституту ім. Гнесіних, професор. Заслужений артист РРФСР (1947). Всесоюзна фірма грамплатівки „Мелодія” випустила 4 платівки С. М. Хромченка: арії і романси російських класиків (1977), неаполітанські пісні (1981), старовинні російські романси

(1984), єврейські народні пісні (1988). Остання платівка (12 пісень) записана співаком у рік його 80-річчя, у що важко повірити, наскільки красивий тембр його голосу, який зачаровує свіжістю та енергією звучання. З 1991 року уродженець Златополя жив у Ізраїлі, де продовжував повноцінну педагогічну й концертну діяльність. Був професором Єрусалимської музичної академії імені Рубіна. Ювілейний концерт Хромченка з нагоди його 90-річчя відбувся в ізраїльській столиці 4 грудня 1997 року.

Про ще одного знаменитого „ізраїльського елісаветградця” маю можливість розповісти детальніше. Років 20 тому, працюючи в Державному архіві Кіровоградської області, випадково натрапив на низку слідчих справ Зінов’євської окружної прокуратури 1926-1927 року. Десяту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції Зінов’євський окружний відділ ДПУ вирішив зустріти ударною працею, сфабрикувавши низку антисемейських справ. Процес мав бути гучним, адже планувалося заарештувати понад 100 чоловік єврейської учнівської молоді. Особливі надії місцеві чекісти покладали на справу №35 по звинуваченню Аарона Зельмановича Шулова за статтею 61 Кримінального кодексу УРСР.

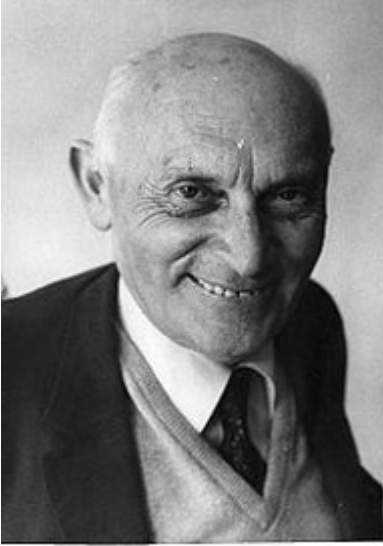
Слідчий Миронов „виявив” ось що: **„Зиновьевскому Окротделу ГПУ стало известно, что на территории округа существует подпольная сионистская контрреволюционная организация, называемая „Левый Гашомер-Гацоир”, объединяющая Бобринецкую, Новомиргородскую, Златопольскую и Зиновьевскую организации, общей численностью до 108 человек. Своей задачей эта организация ставила: подрыв работы Комсомола и объединение еврейской молодежи на антисоветской платформе”**. Очолювати її мав 18-річний Аарон Шулов, який, на думку слідчого, **„в продолжение нескольких лет, т.е. с 1923 года, вел активную антисоветскую работу, втягивая в таковую еврейскую молодежь, имея целью разложение комсомольских организаций и подрыв школьной политики советской власти”**.

У справі була допитана 17-річна Клара Турянська, яка показала, що з 1921 по 1922 рік (тобто з 12 років! – В.Б.) перебувала членом штабу „Л.Г.Г”, в якому головував Шулов Аарон. Слідчий допитав також 16-річних Марію Щолокову, Іону Даєна (члена редколегії газети „Кодима”), Марка Шулова (рідного брата звинуваченого), Вони не заперечували свого членства в „Л.Г.Г”; також говорили, що Шулов виконував у них обов’язки патрульного, мав кличку „Аруся”.

Двічі Миронов допитував самого Аарона Шулова, але залишився незадоволений: **„...Обвиняемый Аарон Шулов показал, что в организации „Л.Г.Г” он был, но председателем штаба не был... Других членов штаба он „не помнит”. Штаб был только городского масштаба. Кто состоял в организации, вообще также „не помнит”. Вообще, об организационных вопросах отвечать отказывается”**. Зрештою, чи то зрозумівши, що справа білими нитками шита, чи то діставши команду згори припинити її, слідчий, однак, робить дивний висновок, що суперечить логіці: **„...Считать факты контрреволюционной работы Шулова А.З. доказанными, что предусмотрено статьей 61 УК УССР, но, считаясь с тем, что Шулов вступил в организацию „Л.Г.Г” еще будучи несовершеннолетним и теперь имеет возраст 18 лет, полагал бы дело в уголовном порядке прекратить, но Шулова Аарона Зельмановича, как социально опасного элемента, который и впредь будет проводить свою работу, подвергнуть административной высылке на 3 года в отдаленные места России”**.

Ще більш дивно те, що „справа Шулова” 1926 року ніскільки не вгамувала антисемейські настрої зінов’євських „депеушників”. Навпаки, якщо вірити їм, то у 1927 році Зінов’євськ аж київ різноманітними сіоністськими організаціями, Приміром, Сарра Дубинська підозрювалась „у належності до антирадянської організації „Маккабі”. І хоча звинувачення не було доведено, покарання вона все ж

отримала - „на три года выслать в местность, где отсутствует еврейское население“. Логіка зрозуміла: один єврей – це немов „біла ворона“, два євреї обов’язково створять якусь антирадянську організацію. Це було єдине покарання для юних єлисаветградців лише за те, що вони були членами єврейських скаутських („Гашомер-Гацор” – у перекладі „Юний страж”) та спортивних („Маккабі”, що означає „Молот”) організацій.



Нещодавно, завдяки Інтернету, мені пощастило дізнатися, як склалася подальша доля юного Аарона Шулова (1907-1997). Він, виявляється, став знаменитою людиною: видатним ізраїльським зоологом та ентомологом. Йому фантастично пощастило! Тоді у 1926 році Шулова не вислали туди, де немає євреїв. Батьки Аарона, прагнучи визволити сина, написали листа дружині Горького Катерині Павлівні Пешковій, яка була головою Російського Червоного Хреста та Комітету допомоги політв’язням. Завдяки її заступництву, юнакові дозволили виїхати в...Палестину! Там він спочатку доглядає за худобою, будує дороги, а потім вступає до Єрусалимського університету. Продовжив освіту в Італії, де у 1935 році отримав ступінь доктора зоології Неаполітанського університету. Повернувшись у Палестину, Шулов розпочинає викладацьку й наукову діяльність в Єврейському університеті Єрусалима. Єлисаветградець вважається одним із засновників ізраїльської школи ентомології. Він автор понад 140 наукових праць з проблем зоології, ентомології і токсикології. Шулов створив сиворотку проти отрути жовтих скорпіонів, яку й дотепер використовують у всіх лікарнях та медичних центрах Ізраїлю. За цю розробку професор Шулов отримав премію Міністерства охорони здоров’я Ізраїлю. Протягом 20 років наш земляк був головою відділення ентомології Єврейського університету, членом багатьох міжнародних наукових товариств та організацій. Написав розділ про фауну країни для Єврейської енциклопедії. Був одним із засновників медичної служби Збройних Сил Ізраїлю.

Та головною справою життя Шулова стало заснування Біблійного зоопарку в Єрусалимі. Ще у 1928 році він висунув ідею зібрати в одному місці фауну і флору, згадану в Старому Завіті. Цю ідею уродженець Єлисаветграда втілює у життя у 1940 році, відтоді до самої смерті (57 років!) був директором всесвітньо відомого Біблійного зоопарку в Єрусалимі. У 1993 році його перенесли з центра міста на околицю, у багато разів збільшили площу, і зоопарк став однією з візитівок „вічного міста”. У 1978 році світ побачив переклад Тори на російську мову. Професор Шулов взяв у ньому участь як консультант із зоології. Після смерті одну з вулиць Єрусалима назвали на честь Аарона Шулова.



**Володимир Босько**